

**Fehér foltok
a vidéki
Magyarország
történetében**

Őze Sándorné–Őze Sándor:
Magyar parasztballada;
Fehérgárda a Dél-Alföldön,
Hódmezővásárhely Megyei
Jogú Város Önkormányzata,
Hódmezővásárhely 2005.
Vaczko András: Virrasztótűz,
Kortárs Kiadó, Bp., 2001.

1951. március 30-án a szegedi Csillagbörtönben a „demokratikus államrend elleni szervezkedésért” kivégeztek két huszoneves fiatalembert. Egyikük ítéletét 1990-ben nyilvánította semmisnek a Csongrád Megyei Bíróság, másukról Hódmezővásárhelyen utcát neveztek el. Végso nyughelyük nincs, mert mint ugyanakkor kiderült, a kivégzést követően holttestüket az államügyészség tudományos célokra átadta a szegedi orvosegyetem anatómiai intézetének.

A két elítélt, Blahó János és Kovács István annak a Dél-Alföldet behálózó parasztmozgalomnak, az úgynevezett „Fehérgárdának” álltak az élén, amely az 1940-es évek végén szerveződött, és amelynek központja az Orosháza–Hódmezővásárhely közötti pusztán volt, Székkutas község mellett, Pósaalmon. A gyorsan terjedő szervezkedéssel a tanyavilág a beszolgáltatás, a koholt vádak alapján történő letartóztatások, a vagyonekobzások, a tagosítás, az erőszakos szövetkezetesítés ellen próbált fellépni. A sejtekben, kisebb csoportokban alakuló „Fehérgárda” mindig más tanyán, pajtáknban, kocsiszínekben tartott gyűléseket a külpolitikai helyzet reményt keltő változásairól, a véglegesen berendezkedni látszó idegen hatalom ellen és a polgári demokráciáért indítandó felkelés lehetőségeiről, de sor került fegyverhasználat oktatására, pénzgyűjtésre is. Az ÁVH, amikor 1950 őszén besúgóhálózatával felgöngyölte a szervezkedést és lefoglalta a néhány löfegyverből álló arzenált, hatvankét embert tartóztatott le, a többieket pedig további megfigyelés alá vonta. A megfigyelték száma három év múlva elérte az ezret. A második nagy letartóztatási hullámra 1955-ben került sor annak következtében, hogy a szervezkedés 1953 táján újjáéledt.

A *Magyar parasztballada* szerzői ennek az ellenállási mozgalomnak jártak utána. A kötetben interjúk, visszaemlékezések, bírósági peranyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek, ítéletek, ügynöki jelentések sorjázna egymás után mintegy félezer oldalon. Az interjúkat a még élő résztvevőkkel és családtagjaikkal Őze Sándorné készítette, aki pedagógusként 1961 óta dolgozott Székkutason. Az emlékezetben megőrzött múltat Őze Sándor történész szembe-sítette, egészítette ki az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában összegyűjtött iratanyaggal, s értékes tanulmányban foglalta össze kutatása eredményeit.

A dél-alföldi beszervezettek háromnegyed része paraszt volt, többségükben közép-, illetve szegényparaszt – magának az ÁVH-nak a statisztikája szerint is, amely pedig a kulákvonalat kívánta volna erősíteni. A nyomozó hatóságoknak a „Horthy-fasizmusra”, az antiszemizmusra és a klerikális beállítottságra nem sikerült bizonyítékokat találniuk.

Az 1940-es évek végétől a magyar paraszti világ struktúrájának felbomlasztása az új hatalom egyik legfontosabb törekvése volt, mivel a parasztság gazdasági háttere, összetartó ereje, hagyományai folytán képes volt az ellenállásra, önvédelmi reflexei működtek. Ettől a képességétől kellett kíméletlenül és lehetőleg véglegesen megfosztani.

„Hódmezővásárhely tanyavilágának Kutas a központja, az orosházi határ tőzsomszédságában, Kutasnak a Gregus-birtok a csodája s legkülönb eredménye” – írja Féja Géza a pusztán belterjes gazdálkodást meghonosító Gregus Máté negyvenhét holdas gyümölcsös parasztbirtokáról a *Viharsarokban*. A tanyaközpontot alapító mintagazda volt az egyik szervezője az 1935-ben szervezett vásárhelykutas író-gazda találkozóknak, amelyen többekkel együtt részt vett Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Veres Péter és Sinka István is. Féja *Látogatás a kacagó embernél* című cikkében tudósított a találkozóról. Gregus Máté 1938-ban halt meg. Elsősülött fiát, Mátét, aki a kertgazdaságot és a tanyát örökölte, 1950-ben ítélték el kétévi börtönbüntetésre feljelentés elmulasztása miatt. A börtönkórházban halt meg 1952 januárjában. A tanyát, amelyet a családnak azonnal el kellett hagynia, az akkor alakult Petőfi Tsz vette át. A familia többi tagját ugyancsak letartóztatták, internálták, lakhelye elhagyására kényszerítették. A Gregus-gazdaság tönkretétele nemcsak emberi tragédiák sorozata, hanem riasztó példája a magyar tanyasi mezőgazdasági kultúra esztelennek látszó, mégis céltudatos és szisztematikus elpusztításának.

A kötetet olvasva nem tud az ember attól a gondolatától szabadulni, hogy a megindult szervezkedés alakításában – mint erre záró tanulmányában a történész is utal – szerepe volt az Államvédelmi Hatóságnak, amely a felszín alatti indulatokat a saját céljaira kihasználva így egyre inkább ellenőrzése alá tudta vonni a vidék szembenállásra kész társadalmát, és ki tudta emelni annak legtevékenyebb, széles kapcsolatrendszerrel rendelkező, mozgékony képviselőit. Blahó János a kihallgatás során többször hivatkozik felsőbb kapcsolatára, (dr.?) Fekete (István?)ra, akitől a megbízásokat kapta, s akinek létét bizonyítani nem tudta. Az egykori elítéltek nemegyszer mondják, hogy az ÁVH, a rezsím részéről indult a provokáció, hogy a parasztokat legyen miért összeszedni. Ki kellett emelni közülük a módosabbakat, hogy a többit

megfélemlítsék. Különös a mozgalom elnevezése, amely idegen a magyar szabadságküzdelmek fogalomvilágától. Ahogy Őze Sándor megjegyzi, elképzelhető, hogy az I. világháború után orosz hadifogságból hazatérő apák hozták magukkal, és a név természetszerűleg adódott a vörös hatalommal szemben, de az is feltételezhető, hogy „az ÁVH sugalmazta a már hallásra is egyértelműen orosz típusú, kommunizmus ellenes elnevezést”.

Ezek a parasztemberek látszólag óvatlanul, meggondolatlanul, alapvető konspirációs szabályok ismerete nélkül kapcsolódtak be a szervezkedésbe. A magyarázat az lehet, hogy úgy érezték: ez az egyetlen esély kifosztásuknak és a társadalom erőszakos átalakításának a megakadályozására. A pusztító háború utáni újrakezdés lendülete még tartott, és úgy látták, ha ellenállnak, nem maradnak magukra. A világpolitika kedvező alakulásában, a jugoszláviai válság kapcsán a háború kitérésében és a megszállt szovjetek elleni komoly angol, amerikai segítségben bíztak. A Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja megalapozatlan reményeket keltve, hathatós támogatást kilátásba helyezve bűnös felelőtlenséggel biztatott a tevékeny ellenállásra. „Meguntuk a Szabad Európa handabandázását hallgatni” – jegyzi meg végül már a hatvanas évekre vonatkoztatva az egyik megkeseredett visszaemlékező.

A történész rámutat arra, hogy az 1940-es és 50-es évek fordulóján nem magában álló szervezkedés indult meg a Dél-Alföldön, hanem hasonló ellenállási csoportok szinte egy időben az egész ország területén létrejöttek, így pl. a Dunántúl déli, délnyugati megyéiben, de voltak a Duna-Tisza közén, Debrecenben, Győrben, Miskolcon és a Nyírségben is. Több tízezerre tehető a résztvevők, a szimpatizánsok és a szervezkedésről tudomással bírók száma. Ennek a kommunista diktatúra elleni mozgalomnak mint a vidéki magyar társadalom ellenállásának a története és mint az 1956-os forradalom előtörténete szakszerűen, a teljes elérhető forrásanyag vizsgálatával még nincs feldolgozva, így ez a dokumentumkötet utat nyithat a további történeti forrás publikációk és feldolgozások felé.

Érdemes megemlíteni azt a visszaemlékezést, amely a Kortárs Kiadónál jelent meg (Kahler Frigyes írt hozzá előszót), s amelyben Vaczkó László, az Ajkán élő nyugdíjas tanár vetette papírra a Somló környéki ellenállási kísérletek, szervezkedések történetét. A környékbeli, somlívásárhelyi és túskevári, valamint a Pesten tanuló fiatalok 1949 őszén ugyancsak Fehér Gárda néven mintegy húsz fővel alakítottak meg egy illegális ifjúsági szervezetet középiskolai diákokból, egyetemistákból, de volt köztük géplakatos, traktorvezető és az ÁVH-ba besorozott katona is. Összejöveleiket a somlói présházákban tartották: a rendszer kiszolgálóinak, párttitká-

roknak, a beszolgáltatásért felelős járási vezetőknek, tanácselnököknek fenyegető leveleket küldtek szét, plakátok szerkesztettek, az iskolában egy hajnalon letépték az összes Rákosi-, Lenin- és Sztálin-képet, és néhány löfegyvert is rejtegettek. A leleplezést elkerülték.

Vaczkó Andrást 1966 augusztusában azonban mégis utolérte az igazságszolgáltatás messzire nyúló keze, de már más ügyben. A Veszprém Megyei Bíróság nyolc évi szabadságvesztésre ítélte, mert „ellenforradalmi eszmék terjesztésére egy illegális csoportot szervezett”, röplapokat gyártott és írásos programot állított össze, „amelyben a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló terveiket részletezték”. Őt társa kettőtől öt évig terjedő börtönbüntetést kapott. Ezek az emberek a konszolidálódott Kádár-rendszer idején a megdöbbentően súlyos ítéletet tulajdonképpen azért kapták, mert baráti körben, általában a somlói pincékben mindig méltósággal és ünnepélyesen emlékeztek meg október 23-áról, és négy alkalommal ismerősi körben játéknomdával sokszorosított röplapokat küldtek szét a márciusi és az októberi forradalom évfordulóján. A röplapokon egy Vörösmarty-idézet volt vagy egy sor a Bánk bánból Októberi Front aláírással, vagy csak annyi „Emlékezzél hazánk elfelejtett, nagy nemzeti ünnepén!” A kihallgatótisztek értetlenül álltak az eset előtt. „Nem voltak hajlandók elfogadni válaszom, hogy semmi más, csupán hazafiúi érzésem, ’56 igazságában való meggyőződésemmel motiválta cselekedeteimet. Számukra hihetetlen és elfogadhatatlan volt, hogy valaki ’csak ezért’ hajlandó ekkora kockázatra. ...Széles körben, nagy erővel kutatták azokat a nemlétező kapcsolataimat, belföldi, de főleg külföldi megbízóimat, akiknek megbízásából – anyagi ellenszolgáltatás fejében – megszerveztem ezt az összeesküvést” – írja a szerző.

Torz kép alakulhat ki az utolsó fél évszázad magyar történelméről, ha azt csupán bírósági iratanyagok, hivatalos dokumentumok, újságok alapján sikerül feldolgozni. Ezért kereste meg Sarusi Mihály egy Balaton-melléki szervezkedés még élő résztvevőit. A főként gimnazisták ellen indított per két kivégzéssel zárult. (*Baltoni fiúk, 15–18 éves Balaton-felvidéki ifjak az 1956 előtti nemzeti ellenállásban; Püski, Bp., 2003.*) Valóban az utolsó órában vagyunk, hogy megszólaltassuk azokat az idős embereket, mondhatjuk, névtelen hősöket, akik annak idején vásárra vitték a bőrüket olyan ideákért, amelyeket a rendszerváltás legalizált és elismert ugyan, de képviseletüket ma gyakran mégis lesajnálja, korszerűtlennek ítéli a közvélemény. A csendnek ez is az oka, nemcsak az az óvatosság és bizalmatlanság, ami az egyik öreg parasztember Őze Sándornak adott válaszából érződik: „Nem lehet tudni, mire fordul itt még a helyzet.”

Rosonczy Ildikó